

ETNOVETERİNER HEKİMLİK (EVH)

Fulya ALTINOK YİPEL¹ Mustafa YİPEL²

Özet : İnsanlar yüzyıllarca bitkiler, mineraller ve hayvansal ürünler gibi doğal kaynakları kendileri ve hayvanlarının sağlıkları için birçok hastalığın tedavisinde ve korunmasında kullanmışlardır. Etnoveteriner hekimlik (EVH) geleneksel yöntemlere dayanan ve binlerce yıllık geçmişi olan, deneme yanılma yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman süreci sonucunda nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmış, yeterlik, düşük maliyet, uygulanabilirlik bakımından tercih edilen halk (folklorik) uygulamalarıdır (doğal ürünleri uygulama, manevi güçlere başvurmak, manipülasyon ve cerrahi). Sahip olduğu bu avantajlar ve günümüzde bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ile tüm dünya da EVH alanındaki bilimsel çalışmalar ile güvenilirlikleri artmış modern tıp uygulamaları arasında yer almaya başlamıştır. Bu derleme, ülkemizde de önümüzdeki yıllarda hekimler ve hasta sahiplerinin bu uygulamalara daha çok ilgi göstereceği ve kullanacağı ön görüşü ile EVH konusuna dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Etnoveteriner Hekimlik; Etnobotanik; Fitoterapi

ETHNOVETERINARY MEDICINE (EVM)

Summary : For centuries, people have used natural resources as plants, minerals and animal products in treatment and prevention of many diseases of themselves and their animals. Ethnoveterinary medicine (EVM) is public (folk) practices (application of natural products, apply to spiritual power, manipulation and surgery) that referred in point of based on conventional methods, with a history of thousands of years, acquired through trial and error and reached until today by transferred from generation to generation as a result of a long time period, proficiency, low cost and applicability. With these advantages and facilitation of reach to information today, the reliability of EVM increased by scientific studies in the field and began to take place among modern medical practices. This review prepared in the purpose of attract attention to the subject EVM with foresight of the Veterinarians and animal owners enthuse and use this applications more in the next years.

Keywords: Ethnoveterinary; Ethnobotany; Phytotherapy

GİRİŞ**Etnoveteriner Hekimlik (EVH)**

Etnoveteriner hekimlik (EVH) insanların hayvanlarının sağlıklarıyla ilgili bilgi, beceri, uygulama ve inançlarını kapsayan geleneksel hayvan tedavi yöntemlerinin bilimsel adıdır. EVH belli bir bölgede yaşayan bu insanların hayvanların sağlığının korunması, tedavi edilmesi ve refahlarının sağlanması amacıyla gelenek, görenek ve inançları doğrultusunda yaptıkları uygulamalardır (1; 2). Bu deneme yanılma yoluyla öğrenilmiş bilgiler sadece topluluklar arasında değil, bölgeden bölgeye de farklılık gösterir. EVH uygulamalarını doğrulayan belgeler 1980'lerin başında ortaya çıkmış ve o zamandan beri çok sayıda konferans,

uygulamalı eğitim (workshop) ve çeşitli çalışmalar yapılmıştır (3). EVH araştırmalar, hayvan sağlığı ve yetiştiriciliği ile ilişkili yerel bilgiler ve sosyokültürel yapılar ve çevresel faktörler sonucu ortaya çıkan holistik ve interdisipliner uygulamaları incelemektedir (4). EVH geleneksel yöntemlere dayanan ve binlerce yıllık geçmişi olan, deneme yanılma yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman süreci sonucunda nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmış, yeterlik, düşük maliyet, uygulanabilirlik bakımından hayvan sahipleri ve hekimler tarafından tercih edilen, doğal ürünleri uygulama (fitoterapi, etnobotanik, zooterapötikler), manevi güçlere başvurmak, manipülasyon ve cerrahi müdahaleleri içeren halk (folklorik) uygulamalarıdır. Günümüzde dünya üzerindeki insanların %80'i insan ve

1. Afyon Kocatepe Üniversitesi Veteriner Fakültesi, İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Afyon

2. Mustafa Kemal Üniversitesi Veteriner Fakültesi Farmakoloji ve Toksikoloji Anabilim Dalı, Hatay

hayvan hastalıkları tedavisinde geleneksel (etno, folk) uygulamalara güvenmektedir. Gelenek göreneklere dayanan, sistematığe sahip ve binlerce yıllık geçmişli olan bu alternatif veteriner hekimlik uygulamaları, günümüzde Çin’de “akupunktur” ve “fitoterapi”, Tibet’te “Budist hekimlik” ve Hindistan’da “Ayurveda” olarak halen devam etmektedir (2; 4; 5).

Günümüze kadar EVH uygulamaları yaygın ve başarılı bir biçimde kullanılmasına rağmen birçok ülkede bu konuda kayıtlı geleneksel bilgiler bulunmamaktadır. Bu uygulamalar daha çok sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış olduğu için günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve temel veteriner hekimliği uygulamaları içerisinde de bir yer edinememiştir (6). Bununla birlikte çağdaş veteriner hekimlik uygulamaların başlaması da genç nesillerin EVH konusundaki atalarının inanç ve uygulamalarını kullanmalarını azaltmıştır (4).

Ancak son yıllarda EVH uygulamalarından bazılarının tedavi edici değere sahip olduğu kabul edilmeye başlanmış, dolayısıyla yerel uygulamalara ilişkin ilgi ve kayıt altına alınma artmıştır (4). EVH uygulamalarının son zamanlarda ilgi görmesinin diğer bir sebebi de klasik tedavilere göre daha az yan etki ve direnç gelişimine sahip olmalarıdır (3). Bu nedenlerle gelişmiş ülkelerdeki evcil hayvan sahipleri hayvanlarının sağlıkları için EVH kapsamında olan daha ucuz maliyetli ve sentetik olmayan bitkisel kökenli ilaçları daha çok tercih etmeye başlamışlardır (10). EVH geliştirmekte olan ülkelerde ise hayvan sahiplerinin hayvanlarının sağlığına yeterli bütçe ayıramamalarından dolayı daha önemli yer tutmakta ve bu ülkelerde modern uygulamaların dışı bağımlı olması nedeniyle de EVH konusundaki araştırmalar desteklenmektedir. Dünya Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre geliştirmekte olan ülkelerde ilaç yokluğuna bağlı hayvancılık sektöründeki ekonomik kayıplar %30-35 arasındadır. EVH ile ilgili artan uygulamalar ve çalışmaların çoğu tıbbi bitkiler üzerine olup, tıbbi hayvanlar (hayvansal ürünler) üzerine yapılan çalışmalar halen sınırlıdır (4; 5).

Aslında günümüzde birçok topluluk EVH ve modern uygulamaları birlikte kullanmaktadır. EVH korunması ve kullanımının teşvik edilmesi, modern tıbbın değerini görmezden gelmek veya yerine koymak anlamına

gelmez. Her iki tedavi yaklaşımının da avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bazı durumlarda beraber kullanılmaları, bazı durumlarda EVH, bazılarında ise modern tıp uygulamaları tavsiye edilebilmektedir (3). Bu nedenle modern veteriner hekimlik uygulamaları yanında EVH uygulamalarının da bilinmesi yararlıdır.

Fitoterapi ve Etnobotanik

Yüzyıllardan beri bitkiler çeşitli hastalıkların tedavisinde tıbbi amaçlı olarak kullanılmaktadır. Son yıllarda tıbbi bitkilerin değerlerinin artmasının diğer bir nedeni de hastalık etmenlerinin geliştirdikleri direnç sonucu ortaya çıkan dirençli suşlardır. Tıbbi bitkilerden yapılan preparatlar çok yönlü etkiye sahip olduklarından yeni türlere karşı etkili bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı son yıllarda bitkisel preparatlara olan ilgi artmaya başlamıştır. Asırlardır süregelen insan ve bitki arasındaki bağ sonucunda, günümüzde tüm dünyanın önemini kabul ettiği ve ciddi araştırmaların yapıldığı etnobotanik bilim dalı doğmuştur (7). Etnobotanik insanlarla bitkiler arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Etnobotanik çalışmalar, bitkilerin bilimsel olarak değerlendirilmelerine çok önemli katkı sağlamaktadır (10). Bu bitkileri kullanarak hastaları tedavi etme yaklaşımı da fitoterapi olarak adlandırılmaktadır. Fitoterapi uygulamaları, geleneksel tedavi yöntemleri olarak adlandırılan etnotedavinin bir parçasıdır (2).

Etnobotanik bilgi birikimi, deneme yanılma yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman süreci sonucunda nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşan çok değerli bilgileri yansıtan içerikleri ile bitkilerin bilimsel olarak değerlendirilmelerine önemli katkılarda bulunmaktadır (8).

Çok eski zamanlardan bu yana ilaç olarak kullanılan doğal maddelerin çoğu bitkisel kaynaklardan elde edilmektedir. Kimya biliminin 18. yüzyıldan sonra gelişmesi, bitkilerle tedavi yöntemleri yerine saf, sentetik veya yarı sentetik ilaç hammaddelerinin kullanımını ön plana çıkarmıştır. Modern ilaçların istenmeyen yan etkilere sahip olması son yıllarda doğal kaynaklardan elde edilen ilaçların daha çok tercih edilmesine sebep olmaktadır (9). Bitkilerin tedavi amacıyla kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir. Eski uygarlıkların tıbbi bitkiler hakkındaki bilgileri, kitabe ve diğer arkeolojik materyallerde yer almaktadır.

Halk arasında tedavide kullanılan bitkilerle ilgili araştırmalar açısından bulunduğumuz coğrafya büyük fırsatlar sağlamaktadır. Zengin bir kültürel mirasa sahip olan ülkemizin de etnobotanik açıdan oldukça kapsamlı bir bilgi hazinesi mevcuttur. Ancak, kırsal kesimden kentlere olan göçlere ve gelişen teknolojiye paralel olarak, yeni nesiller bu hazinenin değerini bilmemekte ve bu bilgiler kullanılmadığı için kaybolma riski taşımaktadır (11).

Ayrıca ülkemizdeki etnobotanik yayınlar veri tabanı olmadığı için taranamamakta ve yeterince değerlendirilememektedir (11). Halk arasında tedavide kullanılan bitkilerin derlendiği ve güncel bilgiyle değerlendirildiği araştırmalar önemli sonuçlar verebilmektedir. Günümüzde kullanılan bitkisel ilaçların %74'ü derleme çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır (12).

EVH Uygulama Unsurları

Geleneksel tedavi uygulamalarında önemli üç temel unsur vardır;

1. Doğal ürünleri uygulama
2. Manevi güçlere başvurma
3. Manipülasyon ve cerrahi

Kullanılan doğal ürünler;

a. Şifalı bitkiler ve yan ürünleri

EVH ilaçların hazırlanmasında en çok bitkiler tercih edilmektedir. Yaprak, kabuk, meyve, çiçek, tohum gibi bitkinin bütün kısımları kullanılmaktadır.

b. Toprak ve mineraller

Kireçtaşı, toprak.

c. Hayvan ürünleri

Deri, kemik, süt, bal, tereyağı ve hatta idrar, tezek.

d. Diğer malzemeler

Bitkisel yağlar, tuz.

EVH preparatları genellikle toz, lapa, merhem, macun, dekoksion (sıcak özütleme), infüzyon (demleme), enva, maserasyon (soğuk özütleme), özüt, yağ, tentür ve fümigasyon (tütsü) formundadır (3; 13).

EVH Avantajları

- Ulaşılabilir,
- Hazırlaması ve uygulaması kolay,
- Maliyeti düşük,
- Hayvan sahibinin geleneksel kültürünün bir parçası olması ve bu uygulamalara aşına olması,
- Çevre dostu,
- Tedavide kullanılan maddelerin sentetik yerine doğal kaynaklardan elde edilmesi

EVH dezavantajları

- Yanlış tanı riski,
- Doz ayarlamada sıkıntı,
- Düşük hijyen standartları,
- Tedavinin etkinliğinin mevsimlere, hazırlama metodu gibi etkenlere göre değişmesi,
- Bazı tedavi uygulamalarının gizli tutulması
- Yazılı kayıtların olmaması ve bilimsel eksiklik
- Bazı tedavilerin etkisiz kalması ya da zararlı olması
- Büyük sürülerin tedavisinde pratik olmaması (14).

SONUÇ

Bugünkü tıba 'her şeyi çözen yegâne tıp' açısından bakmak hekimler için yanılgılara neden olarak klinik başarıları sınırlandırmaktadır. Çünkü tıp dinamik, sürekli yenilenen, geçmişten gelen bilgilerle beslenen ve çözemediği sorunlara yeni çözümler arayan bir bilim dalıdır. Son yıllarda ilaç sektöründeki kimyasal duraklama (yeni etkili maddelerin sentez ve geliştirilmesindeki azalma) ilgiyi doğal kaynaklara yöneltmiştir. İlaç firmaları bu çıkmazı aşmak için bitkiler ve hayvansal ürünleri içeren araştırma projeleri yürütmekte, özellikle kültürleri bozulmamış ve geleneksel uygulamaları devam ettiren halkların kullandıkları bitkisel ilaçları araştırmakta ve tıp alanında kullanıma hazırlamaktadır (15).

EVH uygulamaları hakkında yapılacak çalışmalar sayesinde halk arasında kullanılan tedavi bilgilerinin derlenip, güncel ve bilimsel yöntemlerle tekrar değerlendirilmesi önemli sonuçlar sağlayabilir. Yapılacak çalışmalarla değişen toplumlarda unutulmaya yüz tutan geleneksel tedavi yöntemleri kayıt altına alınarak bu araştırma sonuçları ile sonraki araştırmalara katkı sunacak veriler elde

edilebilecektir. EVH alanında daha çok araştırma yapılarak belgelendirilmelidir. Bu ülkemiz ekonomisi açısından da önemlidir. Günümüzde hayvan sahiplerinin hayvanlarının sağlıklarını korumada ve hastalıklarının tedavisinde bu tür alternatif ürün ve yöntemlere (özellikle bitkilerle tedavi) ilgileri oldukça artmıştır; Buna karşılık hekimlerin konuyla ilgili şüphe ve endişeleri bulunmaktadır. Veteriner hekimler klasik tedavi bilgilerinin yanı sıra EVH uygulamaları hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Ülkemizde klinik veteriner hekimliği uygulamalarında kullanılan birçok ilacın etken maddesi bitkisel kaynaklı olsa da bitkisel tedaviye karşı bir çekimserlik ve uygulama eksikliği bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. LANS, C., TURNER, N., KHAN, T. Medicinal plant treatments for fleas and ear problems of cats and dogs in British Columbia, Canada. *Parasitol Res.*, 2008; 103:889-898.
2. YURDAKÖK, B. Türkiye’de yetişen *Eryngium kotschy* (Boğadiken) ve *Eryngium maritimum* (Deniz Boğadiken) bitkilerinin sitotoksik etkilerinin Hep2, Hepg2, Vero Ve U138 MG hücre kültürlerinde araştırılması, Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2010.
3. SRİ BALAJİ, N., VIKRAMA CHAKRAVARTHI, P. Ethnoveterinary Practices in India., *Veterinary World*, 2010; 3(12):549-551.
4. SOUTO, WMS., BARBOZA, RRD., ROCHA, JSP., MOURAO SJ. ALVES, RRN. Traditional knowledge of Sertanejos about zootherapeutic practices used in ethnoveterinary medicine of NE Brazil, *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 2012; 11(2): 259-265.
5. SOUTO, WMS., BARBOZA, RRD., ROCHA, JSP., ALVES, RRN., MOURAO SJ. Animal-based medicines used in ethnoveterinary practices in the semi-arid region of Northeastern Brazil, *Annals of the Brazilian Academy of Sciences*, 2012; 84(3): 669-678.
6. MATEKAIRE, T., BWAKURA, TM. Ethnoveterinary Medicine. A potential alternative to Orthodox animal health delivery in Zimbabwe. *Intern J Appl Res Vet Med.*, 2004; 2(4): 269-273.
7. KOÇYİĞİT, M. Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2005.
8. FAYDAOĞLU, E., SÜRÜCÜOĞLU, M.S. Geçmişten günümüze tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanılması ve ekonomik önemi. *Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 2011; 11(1): 52 - 67.
9. KARAOĞLAN, S. Bazı *Origanum* türleri üzerinde farmakognozik çalışmalar. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi*, 2011.
10. KAYA, A. Tıbbi Bitkiler ve Etnobotanik Çalışmalar. Bitkilerle tedavi sempozyumu 2010 zeytinburnu. *Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği*, 2011.
11. KENDİR, G., GÜVENÇ, A. Etnobotanik ve Türkiye’de Yapılmış Etnobotanik Çalışmalara Genel Bir Bakış, *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 2010; 30(1):49-80.
12. ALPINAR, K. Halk Arasında Kullanılan Tıbbi Bitkilerin Derlenmesi. Bitkilerle tedavi sempozyumu 2010 Zeytinburnu. *Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği*, 2011.
13. KAYA, S. Tıbbi Botanik ve Tıbbi Bitkiler, 1. Baskı medisan, Ankara, 2008.
14. TOYANG, N J., WANYAMA, J., NUWANYAKPA, M., DJANGO, S. Ethnoveterinary medicine ,a practical approach to the treatment of cattle diseases in sub-Saharan Africa, Ed², Wageningen, 2007.
15. ALTINTAŞ, A. Tıbbi bitki araştırmalarında kaynak olarak eski tıp: ‘kokulu gül’ örneği. Bitkilerle tedavi sempozyumu 2010 Zeytinburnu. *Merkez efendi Geleneksel Tıp Derneği*, 2011.